

Yayın Geliş Tarihi: 05.05.2019

Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2019

Online Yayın Tarihi: 29.09.2020

http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.560663

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22, Sayı: 3, Yıl: 2020, Sayfa: 1155-1169

ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

MÜLTECİLERİN KATILIMIYLA YÜRÜTÜLEN NİTEL ARAŞTIRMALARDA ETİK KONULAR

Filiz KÜNÜROĞLU*

Öz

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde mülteci gruplar üzerine yapılan çalışmalarda artış yaşanmaktadır ve bu araştırmaların büyük çoğunluğunda nitel araştırma yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Ancak araştırmacılar ve öğrenciler için bu araştırma süreçlerinde ortaya etik problemlere ve çözüm önerilerine yönelik çok sınırlı sayıda kaynak bulunmaktadır. Bu makale, mülteci grupların katılımıyla yapılan nitel çalışmalarda ortaya çıkabilecek etik meseleleri tartışmakta ve alan yazından örneklerle çözüm önerileri sunmaktadır. Ele alınan konular bilgilendirilmiş onam, gizlilik, duygusal sonuçlar konusunda farkındalık, kültür, dil, cinsiyet ve maddi teşvik meseleleridir. İlgili alanyazındaki kaynakların sınırlı olması sebebiyle alanda çalışan araştırmacılara ve eğitimcilere kaynak sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Araştırma etiği, Nitel araştırma, Mülteciler.

ETHICAL ISSUES IN QUALITATIVE RESEARCH WITH REFUGEE GROUPS

Abstract

There has been an increase in the amount of studies conducted on refugee groups both in the world and in our country. Much of these studies are observed to have adopted qualitative research methods in their designs. However, the literature on the possible ethical issues that may arise in the process of these research and their possible solutions is rather limited. This paper explicates ethical dimensions and issues of qualitative research with refugee groups as well as discussing the potential solutions in the available literature. Main issues involves informed consent, confidentiality, awareness of emotional consequences, cultural differences, language, gender and incentives. It aims to contribute to literature as

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Künüroğlu, F. (2020). Mültecilerin katılımıyla yürütülen nitel araştırmalarda etik konular. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (3), 1155-1169.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-2728-6200, filiz.kunuroglu@ikc.edu.tr

there is a scarce of information in the field of ethics in refugee studies for researchers and educationalist.

Keywords: *Ethics, Research ethics, Qualitative Research, Refugees.*

GİRİŞ

İnsanı konu alan her araştırmada etik kaygılar ortaya çıkar. Nitel araştırmalar gücünü araştırmacının sahada mümkün olan en uzun süre kalabilmesinden ve yüz yüze etkileşim yoluyla katılımcının dünyasına nicel araştırmalara oranla daha fazla dâhil olabilmesinden alır. Araştırma süreci hem araştırmacı hem de katılımcı için yoğun ve dönüştürücü bir süreçtir. Nitel araştırmanın getirdiği ‘yakınlık’, ‘süreçteki değişim’ (Jarvie, 1969; Padget, 1998) ve nicel araştırmalara kıyasla sahip olduğu görece esnek araştırma deseni (Hammersley ve Traianou) hem araştırmacı hem de katılımcı için pek çok risk barındırır. Bu yüzden konu hem nitel araştırma hem de özel gruplar olduğunda ahlaki bir belirsizliğe yer bırakmamak gerekir.

Zorunlu göç dünyada ve ülkemizde son yıllarda çok yüksek oranda artış göstermiş, hem göç eden hem de göç alan toplumlar için beraberinde pek çok değişim ve zorluk getirmiştir. Toplum ya da gruplarda rahatsızlık, kaynakların paylaşılmasından kaynaklanan kaygı, bir takım sağlık riskleri, insan hakları ihlalleri ve cinsiyete bağlı şiddet gibi pek çok sorun örnek olarak verilebilir. Bu yüzden ki mültecilerle yapılan hem nitel hem nicel araştırmalar çoğu zaman politik olarak karışık, zor, hatta bazen tehlikeli bağlamlarda gerçekleşmektedir. Araştırma yapılan grup da çoğu zaman hassas ya da dezavantajlı gruplardan oluşmaktadır. Tüm bu faktörler, hassas ve dezavantajlı bir grup olan mültecilerin daha da iyi anlaşılma ihtiyaçlarını doğurur.

Nitel araştırmaların yarattığı etik zorlukların nicelden daha fazla olduğu yaygın bir kanıdır. Nicel araştırmalar genellikle daha resmi görüşme alanları barındırırken nitel araştırma katılımcı ve araştırmacı arasında daha derin bir ilişki gerektirir. Yüz yüze görüşmeler, gözlemler ya da katılımcının yaşamına dâhil olma araştırma etiği açısından gerilim yaratabilmektedir. Sosyal bilimler alan yazınındaki pek çok tartışmanın aksine göç çalışmalarında ortaya çıkabilecek etik problemler konusunda çok az tartışma vardır. Aynı zamanda da herkes tarafından kabul edilmiş bir rehber kaynak olmadığından hem etik komiteleri hem de araştırmacılar belli yargılara varıp karar vermek konusunda güçlük yaşamaktadır.

Mülteci grupları konu alan araştırmalarda etik sorumlulukları her yönüyle tanımlamak oldukça zordur. Bir yandan etik ihlallerden sakınırken araştırmacının araştırmanın desenine ve yöntemine çok fazla müdahale etmesi, yanlış yorumlanabilecek, faydalı ve geçerli olmayan veriye ulaşılmasına sebep olabilir (Birman, 2005; Jacobsen ve Landau, 2003). Araştırmanın bilimselliğini korumak da araştırmacının etik sorumluluğudur (Birman 2005; Jacobsen ve Landau 2003). Araştırmacının bir araştırmayı tasarlarken araştırmanın her aşamasında ortaya

çıkabilecek etik sorunlar üzerine düşünmesi ve muhtemel sorunlar için önceden tedbir alması gerekir. Birman'ın (2005) belirttiği gibi bir etik ihlalinin tanımından haberdar olmamak etik ihlalin gerçekleşmediği anlamına gelmez. Ancak, mülteci grupları konu alan araştırmaları tasarlama ve yürütme aşamalarında etik meselelere ışık tutacak kapsayıcı bir kaynak bulmak oldukça zordur. Araştırmanın kapsamını mülteci gruplarla yapılan araştırmaların ahlaki boyutları, araştırma sürecindeki etik meseleler, katılımcılar açısından risk ve zarar oluşturabilecek faktörler ve katılımcı grubu korumak için alınabilecek önlem önerileri oluşturmaktadır. Bu kapsamda, araştırma yöntemi olarak 'araştırma etiği', 'zorunlu göç', ve 'etik' alan yazınındaki bilimsel çalışmalar taranarak araştırma amacı doğrultusunda derlenmiştir. Bu makalenin amacı özel gruplardan olan mültecilerle yapılan nitel çalışmalarda, her aşamada gündeme gelecek etik meseleleri göz önüne sermek ve çözüm önerilerini değerlendirmek ve alandaki araştırmacı ve öğrencilere kaynak sağlamaktır.

Mülteci Kavramı ve Etik

Birleşmiş Milletlerin 2017 raporu dünya üzerinde 68,5 milyondan fazla insanın zorunlu göç tecrübesi yaşadığını ve bu kişilerin 25,4 milyonun mülteci olduğunu ortaya koymaktadır (UNHCR, 2017). Günümüzde mülteci ve sığınmacı kavramları zaman zaman karıştırılmakta birbirinin yerine kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler 1951 Cenevre Sözleşmesinde 1A-2. maddesinde ilk tanımlanan *mülteci* kavramı, daha sonra Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile düzenlenmiştir. Bu iki tanıma göre 'ırkı, dini, tabiatı ve belli toplumsal mensubiyeti, ya da siyasal düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından korktuğu için, vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu yüzden vatandaşı olduğu ülkenin korumasından faydalanamayan, söz konusu korku nedeniyle oraya dönemeyen ya da dönmek istemeyen kişi' olarak tanımlanmıştır (m.17). *Sığınmacı* ise, basit tanımıyla mülteci olma başvurusu yapan, sığınma talebi henüz sonuçlanmamış, ülkesine dönmesi ciddi hayat risk oluşturabilecek kişilerin yasal statüsünü anlatmak için kullanılır. Bu makalede *mülteci* kavramı, politik ya da hukuki tanımlarından bağımsız, gönüllü göçten farklı olarak, savaş veya öldürülme gibi tehlikeler nedeniyle ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış, ya da yasa dışı yollarla başka bir ülkede bulunan ve geri dönmesi büyük risk oluşturan tüm göçmenler için kullanılmaktadır.

Dünya üzerinde hızla artan mülteci sayısı ve beraberinde getirdiği sosyal, politik ve ekonomik değişimler nedeniyle araştırmacıların konuya olan ilgisi her geçen gün artmaktadır (UNHCR, 2016). Mülteciler üzerine yapılan araştırmalar hem yasal hem etik konulardan etkilenmektedir ve bu da karmaşıklığa yol açabilmektedir (Vargas, 1998). Yasalar araştırmalar için daha dışsal bir kontrol ya da sınırlama sağlarken, etik, kaynağını araştırmacının değerlerinden, mesleki zorunluluklarından ve kültürel normlarından alan içsel kontrol mekanizmasıdır (Cooper, 1998).

Uzun bir süre, insanlar üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarda katılımcıları potansiyel zararlardan koruyacak etik çalışma kuralları tıp alanı ile sınırlıydı (Hammersley ve Traianou, 2012; Mauthner vd., 2002; van Liempt ve Bilger, 2018). Bu alanda ilk olarak 1949'da Nürnberg İlkeleri (Kodu), 1964'de Helsinki Bildirgesi ve 1969'da Amerika'da Belmont Raporu kaleme alınmıştır. Zaman içerisinde klinik ve sosyal ihtiyaçların her geçen gün artması, çeşitlenmesi ve yeni ihtiyaçları beraberinde getirmesiyle doğan ihtiyaçlar sonucu ilkeler güncellenmiş ve yenileri eklenmiştir (Hammersley ve Traianou, 2012). Günümüzde kültürlerarası çalışmalarda başvurulması gereken etik ilkeleri tanımlayan en kapsamlı düzenleme, TAPP raporudur (TAPP vd.,1974). Rapor öncelikle A.B.D.'de bir grup akademisyenin girişimiyle, ama dünyanın çeşitli yerlerinden pek çok akademisyenin katkısı ve Uluslararası Kültürlerarası Psikoloji Derneği'nin (International Association for Cross-Cultural Psychology; IACCP) dâhil olması ile uzun bir süreç alan bir çalışmanın sonucu olarak hazırlanmıştır. Tapp raporu üç ana alandaki sorumluluklara vurgu yapar: bu alanlar araştırmacının çalışılan gruba olan sorumluluğu, çalışılan bağlamda işbirliği içinde olan meslektaşlara olan sorumluluğu ve bilimsel standardı korumak amacıyla bilim dünyasına olan sorumluluk. Rapor her ne kadar bazı bilim insanları tarafından fazla idealist olmakla eleştirilse de (Davidson, 1999), günümüzde kültürlerarası psikologlar için etik çerçeveyi belirleyen en gelişmiş başvuru kaynağıdır (Birman, 2005).

Günümüzde kurumlardan alınan etik onaylar her ne kadar temel etik prensipleri sağlamayı ve araştırmanın etik olarak uygulanabilmesini amaçlasa da var olan etik yönergeler karışık sosyal problemler üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkabilecek her sorunu kapsayamaz (Czymoniewicz-Klippel vd. 2010). Araştırma etiğinin çok boyutlu ve karmaşık dinamiklerini vurgulamak için Guillemine ve Gillam (2004) 'prosedüre yönelik etik' (*procedural ethics*) ve 'uygulamadaki etik' (*ethics in application*) ayrımı yapmıştır. *Prosedüre yönelik etik* etik komitelerden onay olma sürecinde yapılanlara karşılık gelirken, *uygulamadaki etik* araştırma sürecinde gün be gün doğabilecek konulara yaklaşımı kapsamaktadır. Araştırmacıya göre resmi onay alma süreci daha genel ve bağlamdan bağımsız risk faktörleri tarafından yönlendirilirken, uygulamadaki etik bağlama bağlı ortaya çıkan koşullara ve etik açıdan önemli beklenmedik durumları fark etmeyi ve uygun tepkiler geliştirmeyi içerir. Araştırmacının bir yorumu, bir görüşü, katılımcıda oluşan bir rahatsızlık hissi, ya da araştırmayı geciktiren bir faktör bu beklenmedik durumlara örnek olarak verilebilir.

Nitel Araştırmanın Doğası ve Araştırma Hakkında Bilgi Paylaşımı

Nitel araştırmalarda verinin büyük bir bölümü gözlem veya mülakat yoluyla toplanır. Araştırmayı tasarlarlarken ilk akla gelen soru araştırmanın doğasının ve amacının katılımcılara ne kadarının açıklanacağı ve araştırmanın içeriğinin açıklanmaması gerekiyorsa bunun etik bakış açısından ne kadar kabul edilebilir olduğudur. *Aldatmaca* (deceit) kavramı *tam aldatmaca* (full deceit) yani araştırılan

gruba doğal gözlemlerde araştırmayı tamamen saklamak, ya da araştırmanın doğasını ve araştırmacının rolünü görece belirtme olarak kullanılabilir. Örneğin, La Piere'nin (1934) Çinli bir çifti A.B.D.'de pek çok restorana ve otele göndererek etnik ve ırk ayrımcılığını çalıştığı ünlü çalışmasının etik yönü pek çok araştırmacı tarafından tartişılmıştır. Bir grup araştırmacı aldatmacanın katılımcı için risklerinin araştırma sonuçlarının faydalarından daha az olduğunda kabul edilebilir olduğunu öne sürerken, diğer bir grup araştırmacıya göre ise her ne sebeple olursa olsun katılımcıda fiziksel ve ruhsal zarara yol açmak etik ihlalidir (Kelman, 1967). Tartışma günümüzde sonuçlanmamış olsa da ölçüt, bir bilimsel araştırmanın olası kazanım ve zararları arasındaki denge (Berg, 2001), araştırmacının sağduyusu (Padget, 1998), oluşabilecek riskleri en aza indiren bir stratejiye sahip olmak (Kelman, 1967) veya katılımcı araştırma konusunu bilse katılmak ister miydi sorusuna olumlu cevap olarak sıralanabilir. MacKenzie ve arkadaşlarına (2007) göre ise hem katılımcı hem de araştırmacıya fayda sağlayacak şekilde tasarlanmış bir araştırma etik bir araştırmadır.

Mültecileri inceleyen araştırmalarda, başlangıç aşamasında karar verilmesi gereken bir diğer konu araştırmacının kendisi ile ilgili ne kadar bilgi vereceğidir. Bu konuda bazı araştırmacılar sınırı 'doğru ancak üstü kapalı ya da belirsiz bilgi' olarak belirlerken (Taylor ve Bogdan, 1994), bazı araştırmacılar ise 'kartvizit' bilgisinin yeterli olacağını savunmuşlardır (Weiss, 1994). Ancak nitel araştırmalarda araştırmacının kendi özel hayatından bahsetmesi ve kişisel bilgi paylaşımı çoğu zaman katılımcının rahatlamasına, hayat hikâyesini size daha rahat açmasına ve katılımcı ile araştırmacı arasında daha eşitlikçi bir işbirliği kurulmasına sebep olur (Reihharz, 1992). Burada akılda tutulması gereken konu kişisel bilginin paylaşılmasının kaçınılmaz olduğu durumlarda bilginin gereğinden fazla paylaşılmamasına dikkat etmektir çünkü süreç içerisinde araştırmanın odağının katılımcıdan araştırmacıya kaymasına sebep olabilir (Padget, 1998).

Bilgilendirilmiş Onam Formu-Zorunlu Gönüllülük Riski

Bilgilendirilmiş onam formu araştırmanın konusu ve amaçları, yöntemi, araştırmacının iletişim detayları, çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı, gizlilik taahhüdü, katılımın risk ve kazançları yanında danışanın her istediği an hiçbir olumsuz sonuç olmaksızın çalışmayı bırakabileceği bilgilerinden oluşur. Katılımcı formu okuyarak imzalar. Ancak, mülteci gruplar için belli kaygılar vardır. Bu durumlarda imzalı onam her zaman alınmak zorunda mıdır? Katılımcının gönüllü olması yeterli midir? Katılımcı araştırmayı yarım bırakmak istediğinde bunun hiçbir bedeli olmayacağından emin midir?

Öncelikle kimliğin ortaya çıkması durumunda belli haklarını kaybetme riski olan katılımcılar için ısrarla imza almak zorunluluğu değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Örneğin, öğrenci olan kayıt dışı bir mülteci kimliğine ilişkin sorular sorulduğunda kendisini baskı altında hissedebilir, hem pratik hem de psikolojik sonuçları katılımcı için uzun süreli olabilir. Bu durum bir de ima edilmiş

bir zorlama ile birleştğinde katılımcı büyük bir mağduriyet yaşar (Padget, 1998). Örneğin, araştırmayı yapan kişi öğrencinin öğrenim gördüğü okulda çalışan bir araştırmacı ise öğrencinin araştırmaya katılma konusunda özgür karar vermesini sağlamak ve katılmadığında hiçbir bedel ödemeyeceği konusunda onu temin etmek araştırmacının ahlaki sorumluluğudur. Her ne kadar kişinin kendi öğrencileriyle ya da eşiti olmaya çalışan, müşteri ya da hizmet verdiği kişilerle çalışması etik dışı olmasa da araştırmacılar bu durumdan mümkün olduğunca kaçınmalıdır.

Bilgilendirilmiş onam yoluyla bireylerin otonomilerine saygı göstermek, araştırma etiğinin bel kemiğini oluşturur. Teoride ideal görünen bu uygulama yukarıdaki paragraftaki örnekte olduğu gibi pratikte pek çok soruna sebep olabilir (Ellis ve vd., 2007). Katılımcının dâhil olduğu kültür de süreci etkileyen faktörlerden bir tanesidir (Leaning, 2001). Örneğin, toplulukçu kültüre dâhil olan bireyler yalnızca kendileri için değil tüm grup için en iyi olan kararı verme eğiliminde olabilirler. Hükümetlerin zorlayıcı yaptırımlar uyguladığı ya da insan haklarını ihlal ettiği ülkelerden gelen travmatize mülteciler için ise durum daha da karmaşık olabilir. Özellikle araştırma resmi bir kurum tarafından yapılıyorsa ve kişinin sınır dışı edilme korkusu varsa katılım ‘gönüllü’ ifadesi yeterli olmayacaktır (Ellis vd., 2007). Bu tür durumlarda araştırmacı katılımcılara daha dikkatli yaklaşmalıdır.

Yukarıda bahsedilen pek çok problemi göz önünde bulundurduğumuzda, onam formunun katılımcıya mı araştırmacıya mı hizmet ettiği sorusu akla gelebilir. Bazı araştırmalar katılımcıların onam formunun katılımcıdan ziyade araştırmacıyı koruduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir (Howard ve Jones, 1982). Her ne kadar bu tür bir form almak etik açıdan gerekli olsa da, şartları ve yöntemi genişletilmelidir. (Ellis vd., 2007, s. 469).

Özellikle dikkat edilmesi gereken hususlardan bir diğeri ise mülteci çocuklarla yapılan çalışmalarda çocukların çalışmaya dahil edilmesi sürecidir. Mülteci çocuk ve ergenler için (0-18 yaş arası) onam formu ebeveynlerinden alınmakta ve genelde çocuk ve ergenlerden sözlü onay alınmaktadır. Ancak, Bosnalı mülteci aileler üzerinde yapılan bir araştırmada katılımcı olan çocuklar kendi bireysel izinlerine başvurulmasını tercih ettiklerini, çünkü ailelerinde kendileri ile ilgili kararların kısmen ya da bütünüyle kendilerine sorulmaksızın aileleri tarafından verildiğini belirtmişlerdir (Dyregrov vd., 2000). Ailelerden izin alma sürecinde, araştırmacının dili ile mülteci grubun ana dili aynı olmadığında da etik sorunlar ortaya çıkabilir. Bu tür durumlarda, genellikle ailenin en büyük ya da dili en iyi konuşan çocuğu tercüme yapar. Bu yüzden araştırmacının ailenin araştırma içeriğini tam olarak anladığından emin olması gerekir. Çocuklar için yaş ve algılama düzeylerine uygun bir broşür hazırlamak pek çok araştırmacı tarafından önerilmektedir (Hill 2005; Morrow, 2009). Bireylerden alınan bireysel izinlerin dışında sorumlu kişilerden ayrıca onam almak gereklidir. Bu kişiler, okul öğretmeni, müdür, klinik danışmanı, Milli Eğitim bakanlığı gibi otoriteler olabilir (Padget,

1998). Otorite sahibi birimlerin işbirliği katılımcılar araştırmanın hızlı ve sorunsuz yürütülmesini kolaylaştırmaktadır.

Gizlilik

Katılımcıların sayılarla ifade edildiği nicel çalışmaların aksine, nitel araştırmalarda katılımcılar araştırmaya katılmayı kabul ettikleri anda isimlerinin gizli kalmama riskini göze almış olurlar. Öncelikle araştırmacı katılımcıyı oldukça yakından tanıyacaktı (Jacobson ve Landau, 2003; Padget, 1998). Bunun dışında, mülteci araştırmalarında katılımcılara sıklıkla kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşırlar. Yöntemsel olarak kartopu örnekleme tekniği literatürde etkinliği ve yanlış sonuç doğurma potansiyeli açısından tartışılabilir de bu makalede etik olarak potansiyel sakıncasına değinilecektir. Görüşme yapılan kişilerin tanıdıklarına yönlendirmesi ile gelişen katılımcı edinme tekniğinde, sosyal ağ içindeki bağlantıları gizlemek mümkün değildir. Her ne kadar rastgele atama mülteci katılımcıya ulaşmada pratik olarak kullanılamasa da ‘kolayda örnekleme’ (convenience sampling) tekniğinin potansiyel zorlayıcı etkileri konusunda dikkatli olunmalıdır (Jacobson ve Landau, 2003). Diğer bir yöntemsel konu ise odak grup görüşmelerinde, katılımcıların kimliklerinin gizliliğini korumaktır. Sorular ne kadar dikkatli hazırlanmış olsa da en tecrübeli araştırmacılar için bile bu zorlayıcı bir tecrübedir (Jacobson ve Landau, 2003). Bu süreçte araştırmacılar verdikleri gizlilik sözünü yerine getirmek için büyük bir çaba sarf etmelidirler. Veri toplama ve kodlama sürecinde kod numaraları ve takma isimler, hem araştırmacı hem de araştırma sahası için senaryolar (*vignette*) kullanılabilir (Padget, 1998)

Bazen katılımcılar yasadışı eylemler içinde olabilir ya da araştırmacınınkinden farklı ahlaki değerlere sahip olabilirler. Bu tür durumlarda nitel araştırmacılar, bireysel inanç, düşünce ve değerlerinin araştırmacı kimliklerinin önüne geçmesine izin vermemeliler (Padget 1998). Araştırmacının gizlilik sözüne uymasını gerektirmeyecek öncelikli konu çocuk istismarı vakalarıdır. Özellikle klinik araştırmalarda, eğer çocuk istismarının rapor edilmesi gereken bir durum oluşursa, araştırmacı onam formunda bunu açıklayarak bildirmek zorunludur (Padget, 1998).

Diğer yandan, ebeveyni ile aynı ülkede bulunamayan, evsiz, travma sonrası stres sendromu yaşayan, ya da bir bakıcısı olmayan çocuklar için gizliliği korumak durumu oldukça zor ve karmaşıktır (Olivas, 1991). Bu gibi durumlar çocuğun kimliğini saklamayı daha da zor hale getirir. Bu tür durumlar için Hill (2005) gizliliği korumak neredeyse imkansızdır der ve gizliliği ‘kamu’ (*public*) ve ‘sosyal ağ’ (*network*) olarak ikiye ayırır. Kamu gizliliği katılımcının ismini araştırma raporlanırken gizli tutmak iken, sosyal ağ gizliliği çocuğu tanıyan yetişkinlerle paylaşmamaktır. Örneğin, alıntı yaparken bakım veren kişinin hikâyeyi tanınması ve çocuğun kimliğini fark etmesi riskine karşı dikkatli olunmalıdır (Hopkins, 2008).

Üzüntü, Acı ve Duygusal Zarar

Özellikle mülakatlarda her katılımcı karşımıza taşıdığı ağır tecrübelerle, çoğu kez travmalarla oturur. Bu anıların üzerinden geçmek hem katılımcı için zor hem de araştırmacı için ağır ve dönüştürücü bir tecrübedir. Araştırmacı, çoğu zaman araştırma sonunda araştırmanın öncesindeki kişi olmadığını hisseder (Padget, 1998). Diğer hassas gruplarda olduğu gibi mültecilerle yapılan mülakatlarda da pek çok acı verici yaşam olayının üzerinden geçilir. Her gün görmeye ya da duymaya alışık olunmayan hayat hikâyeleri araştırmacının kişisel olarak merakını uyandırabilir ve detaylar konusunda amacı aşan sorular sormaya yönlendirebilir. Bu tür durumlarda araştırmacı merakını bastırıp araştırma amacına yönelik minimum sayıda soru sormaya dikkat etmelidir. Ayrılık, ölüm, şiddet gibi acı tecrübeler içeren konuların ilk önce katılımcılar tarafından açılmasına izin vermeli ve beklemeli ya da bu konuları sadece araştırmanın ana odak noktası ise gündeme getirmelidir (Malki, 1995; Padget, 1998).

Görüşme sırasında katılımcı tarafından hissedilen yoğun acı ve duygunun dışı vurumu, yine araştırmacı tarafından çok dikkatli ve hassas bir şekilde yönetilmelidir. Örneğin çocuğu ile ayrılık anını anlatan bir annenin güçlü bir duygusal boşalma yaşaması muhtemeldir. Bu tür durumlarda görüşmeye bir süre ara verilebilir. Aradan sonra yine benzer bir durum yaşanması durumunda tekrar bir ara verip daha yüzeysel bir konudan ya da zaman çizelgesinde farklı bir dönemden mülakata devam etmek uygun olabilir. Katılımcı tarafından yaşanan duygusal stres için katılımcı çoğu zaman araştırmacıya karşı kırgın veya gücenmiş hissetmez aksine katarsis yaşadığını ve onu yargılamadan anlamaya çalışan bir dinleyici ile birlikte olduğu için memnuniyet duyduğunu belirtir (Padget 1998).

Duygusal açılım olan durumlarda araştırma etik olarak desteklenmiş, empati ve analitik mesafeyi dengeleyen bir yerde durmalıdır (Vargas, 1998). Trajik suç hikâyeleri duyduğunda araştırmacı bunları açıklama ya da yorumlama konusunda daha eylemci bir tutum sergilemek isteyebilir. Yine de oynadığı rolü tam olarak tanımlayabilmeli, tarafsız bakış açısına ve inanılabilirliğine zarar verecek davranışlarda bulunmamalıdır (Denzin ve Lincoln, 1994).

Yaygın olmayan fakat dikkat edilmesi gereken diğer bir konu ise katılımcının araştırmacıdan özel yardım istediği durumlardır. Bu yardım çocukların eğitimi, bir okula sınavsız alınıp alınmayacağı bilgisi ve yasal diğer haklarla ilgili sorunlar olabilir. Böyle durumlarda salt bilgi araştırmacılar tarafından araştırılıp bildirilebilir. Ancak zaman zaman göç sürecinin içinde istismar, intihar, şiddet gibi hassas konular kendini gösterebilir, katılımcının araştırmacının yardımına ihtiyacı olduğu görülebilir ve bu konuların uzman kişilere bildirilmesi gerekebilir. Özellikle kamplarda yaşayan mülteciler hala etnik ayrımcılık ve farklı istismar türlerine uğruyor olabilir veya kötü koşullarda yaşıyor olabilirler (Mackenzie vd., 2007). Bu gibi oldukça hassas konular büyük bir dikkat ve ilgi ile ele alınmalı, gerekli durumlarda katılımcı ya da yakınları psikolojik destek alması için yönlendirilmelidir.

Mackenzie ve arkadaşlarına (2007) göre, mülteci yaşamını şekillendirmede sosyal, politik ve ekonomik araştırmalar büyük bir rol oynamasa da araştırmacının yalnızca problemleri sıralaması, çözüme yönelik çalışma yapmaması ve soruları için mültecilere yardımcı olmaya çalışmaması etik değildir.

Kültür ve Dil

Etik sorumluluklardan biri kültürlerarası farklılıklardan kaynaklanan etik farklılıkları ortadan kaldırmaktır. Belli kültürel inanç ve davranışların bir toplumda ya da kültürde etik kabul edildiği ve bir diğerinde ise etik kabul edilmediği durumlar vardır. Örneğin, toplulukçu kültürlerde, ölümcül hastalığı olan bireylerle sağlık durumunu olumsuz etkileyeceği kaygısı ile durumunun ciddiyeti paylaşılmaz, durumları ile bilgi hekimler tarafından ailelerine ve sevdiklerine iletilir (Levin ve Sprung, 2003). Bireyci kültürlerde ise bireyin sağlık durumu ile ilgili bilgiyi kendisinin almaya hakkı olduğu düşünülür.

Bir mülteci grubu çalışan araştırmacının çalışan grubun normlarıyla ilgili çok yönlü ve derin bir anlayış geliştirmesi gerekir. Bu konuda ortaya çıkabilecek sorunları ortadan kaldırmak için önerilen yollardan biri araştırma grubuna o kültürü çok yakından tanıyan birisini (*cultural insider*) dahil etmektir ancak bu öneri de çok tartışılmaktadır (Birman, 2005). Kültürel olarak hedef grubun kültürel normlarına uygun olmayan araştırmaların ve müdahale programlarının başarısızlıkla sonuçlandığı, araştırmaya katılım motivasyonunu düşürdüğü (Marin, 1993), hatta güçlendirmeyi amaçladığı kesimi daha da güçsüzleştirdiği görülmüştür (Strawn, 1994). Çözüm olarak mülakatlara, çevirilere, katılımcıları belirlemeye yardımcı olması açısından yerel bir araştırma asistanı çalıştırmak bir kazan-kazan durumu gibi görülse de bu tartışmalara açık bir konudur (Jacobson ve Landau, 2003). Yerel araştırmacılar verilerin geçerliliğini ve güvenilirliğini arttırmaya yardımcı olsalar da tercüman kullanımı ve araştırmaların buna dayanması etik açıdan problemler doğurabilir (Birman, 2005). İç gruba dâhil bir tercüman katılımcıların etki altında ve yanlı cevap vermelerine sebep olabilir (Jacobson ve Landau, 2003). Örneğin Rus kültüründe ‘mahremiyet’ (*privacy*) kelimesinin yer almadığı ve pek çok kişinin iş etiğinin araştırmacıları dedikodu yapmaktan alıkoyamayacağına inandığı belirtilmiştir (Birman, 2005, s. 169). Bu tür durumlarda katılımcılar araştırmacının bunu yaptığı takdirde ödeyeceği bedel konusunda bilgilendirilebilirler. Diğer taraftan da zayıf tercüme hem etik olarak gerekli olan karşılıklı anlayış ve güvenin oluşturulmasına hem de araştırmanın geçerliliğine zarar verebilir (Inghilleri, 2004; Jaconson ve Landsau 2003; Mackenzie, 2007).

Cinsiyet

Dünya üzerinde mülteci grupların %50’ye yakını kadınların oluşturduğu düşünüldüğünde (UN General Assembly, 2016), mültecilerin katılımıyla yapılan çalışmalarda cinsiyetle ilgili konuları dikkate almak birincil derecede önemlidir (Martin, 1995; Brown, 1996). Çok büyük bir grubu temsil ettikleri halde kadınların

sorunları ve ihtiyaçları fiilen çok az temsil edilebilmektedir (Martin, 2004). Özellikle sağlık, eğitim ve iş alanlarında kadın mültecilerle ilgili çalışmalar oldukça azdır (Vargas, 1998).

Goodkind ve Deacon (2004) mülteci gruplarla yapılan bilimsel araştırmalarda kadınları dâhil edebilmek için stratejiler geliştirilmesi gerektiğinin altını çizirken, özellikle evden çıkmayan ya da iki üç işte birden çalışan ve bu yüzden ulaşmanın zor olduğu mülteci kadınların yalnızca araştırmalarda değil aynı zamanda kendi gruplarında da bir nevi “görünmez” olduklarını belirtmiştir.

Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir konu ise kadınların karar verme mekanizmalarının ve eş ya da akrabalarının bu karar verme sürecine ne kadar dâhil olduğunun farkında olmaktır. Pek çok kültürde kadınların bağımsız karar veremediği eşlerinin onların yerine karar verdiği bilinmektedir. Örneğin, Ugandalı kadınları bir araştırmaya dâhil edebilmek için kocalarından izin alınması gerekmektedir (Brannigan, 2000). Bazı durumlarda da pek çok koca eşleri ile birlikte mülakata katılmayı talep edebilmektedir. Bu tür durumlarda eşlerin mülakata katılmaları engellenmemeli, bir bölümü için izin verilmeli ve o bölümde kadınlara eşleriyle ilgili sorular sorulmamalıdır. Aksi takdirde, katılımcının çalışmada temsil edilmesi engellenebilir. Görüşmeyi yapan araştırma görevlisinin kadın olması bu tür taleplerin daha az olmasına sebep olmaktadır (Goodkind ve Deacon, 2004)

Teşvik ve Ödeme

Katılımcılara yapılan teşvik niteliğindeki ödemeler pek çok açıdan tartışmalı bir konudur. Araştırmacıların bir bölümü katılımcıları motive etmek, cesaretlendirmek ya da araştırma için harcadıkları zaman ve emeğin karşılığını verebilmek için mutlaka maddi teşvik ödenmesi gerektiğini savunurken (Thompson, 1996), bazı araştırmacılar katılımcıların araştırmaya katılıp katılmama ya da istedikleri an araştırmayı bırakabilme konusunda kendilerini özgür hissedemeyecekleri gerekçesiyle kesin olarak karşı çıkmaktadırlar (Head, 2009). Goodman (2004)’e göre ise maddi teşvik ya da hediye vermek, araştırmacının süreçten fayda gören tek taraf olmasını ortadan kaldırarak, araştırmacı ve katılımcı arasındaki güç eşitsizliğini ortadan kaldırır.

Maddi teşvik katılımcıları motive etse de yapılacak olan ödeme miktarını belirlemek etik bir karardır. Eğer miktar çok az olursa katılımcılar aldıkları riske değmeyeceğini düşünebilir, çok fazla olursa da katılımcı tecrübelerinin satın alındığı hissine kapılabilir. Teşvikin miktarı genelde ne kadar soru sorulduğuna ya da katılımcının ne kadar zamanının ya da emeğinin talep edildiğine göre belirlenebilir (Padget, 1998).

Maddi destek alınmayan pek çok araştırma için maddi teşvik verilmemesi başka türlü bir emekle telafi edilebilir. Örneğin araştırma görevlilerinin araştırmanın her aşamasında kibar, iyi niyetli ve samimi davranması başlangıç olarak düşünebilir. Bazı koşullarda katılımcının günlük rutin ya da bürokratik işlerinde destek vermek

ya da ihtiyaç duyan mülteciler için görüşme sonunda sosyal ya da terapi hizmetleri konusunda yönlendirme yapmak da bir karşılık olarak düşünülebilir (Padget, 1998). En son olarak, araştırma sonuçlarının raporlandıktan sonra da katılımcılarla paylaşmak genelde göz ardı edilmesine rağmen araştırmacının etik sorumluluğudur.

SONUÇ

Bu çalışmada mülteci gruplarla yapılan nitel araştırmalarda dikkat edilmesi gereken etik konular özetlenmiş ve ortaya çıkabilecek etik ihlaller ve çözüm önerileri alan yazındaki örnekler üzerinden tartışılmıştır. Mülteci gruplarla yapılan nitel çalışmaların pek çok açıdan hem metodolojik, hem de etik zorlukları beraberinde getirdiği görülmüştür. İlk olarak, mülteci gruplarla yapılan akademik çalışmaların yapıldığı bağlam çoğu zaman kaotik, ya da riskli koşullar barındırabilir ve katılımcılar zor fiziksel ve psikolojik koşullar altında olabilirler. Ayrıca, sağlık ve tıp alanlarındaki çalışmaların aksine bu alanda çalışan araştırmacılar için detaylı bir herkes tarafından kabul edilmiş bir rehber kaynak bulunmamaktadır. Bu gibi sebeplerden, gerçek ya da potansiyel zarar görme riski olan mülteci katılımcılar için normal örnekleme oranla daha yüksek düzeyde etik duyarlılık gerekir. Araştırmanın mümkün olduğunca şeffaf tasarlanması, katılımcıların riskler konusunda bilgilendirilmesi, araştırmada edinilen bilgilerin ve katılımcı kimliklerinin gizli tutulması, katılımcıların hiçbir zorlamaya maruz kalmaması ve istedikleri an araştırmadan çekilebilmelerinin sağlanması, araştırmacı ile aradaki güç dengesinin ayarlanması başlıca dikkat edilecek konulardır. Sonuç olarak, araştırmacı, araştırmanın etik olarak yürütülmesi sürecine yönelik insancıl kaygılarıyla, araştırmanın bilimselliğini korumak konusundaki kaygılarını dengeleyebilmelidir. Her ikisi de araştırmacının etik sorumluluğudur. Her ne kadar nitel araştırmanın doğası gereği, araştırma sürecinde öngörülemeyen problemler doğabilecek olsa da, araştırmacının yapması gereken her aşamada oluşabilecek etik meseleler üzerine iyice düşünmek, bilgi edinmek ve muhtemel sorunlar için önceden tedbir almaya çalışmaktır. Bu çabayı göstermeyen araştırmacı süreçte meydana gelebilecek muhtemel etik ihlaller ile baş etmede yetersiz kalacaktır. Bu yüzdendir ki tüm araştırmacılar etik ilkeler ve prosedürler konusunda donanım kazanmalı, araştırma tasarımına gösterdiği özen oranında araştırmanın etik olarak uygulanması için de emek harcamalıdır.

KAYNAKÇA

Berg, L. B. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences*. Boston: Allyn ve Bacon.

Birman, D. (2005). Ethical issues in research with immigrants and refugees. J. E. Trimble ve C. B. Fisher (Der.), *The handbook of ethical research with ethnocultural populations and communities* içinde (ss.155-178). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Brannigan, M. (2000). Cultural diversity and the case against ethical relativism. *Health Care Analysis*, 8(3), 321-327. <https://doi.org/10.1023/A:100945221>

Cooper, Phillip J. (1998). Law and ethics: Legal Accountability and ethical accountability. Cooper ve ark (Der.), *Public administration for the twenty first century* içinde (ss.75-93). New York: Harcourt Brace.

Czayoniewicz-Klippel, M. T., Brijnath, B., ve Crockett, B. (2010). Ethics and the promotion of inclusiveness within qualitative research: Case examples from Asia and the Pacific. *Qualitative Inquiry*, 16(5), 332-341.

Denzin, N. Lincoln. (1994). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications Inc.

Dyregrov, K., Dyregrov, A., ve Raundalen, M. (2000). Refugee families' experience of research participation. *Journal of traumatic stress*, 13(3), 413-426. <https://doi.org/10.1023/A:1007777006605>

Ellis, B. H., Kia-Keating, M., Yusuf, S. A., Lincoln, A., ve Nur, A. (2007). Ethical research in refugee communities and the use of community participatory methods. *Transcultural psychiatry*, 44(3), 459-481. <https://doi.org/10.1177/1363461507081642>

Goodkind, J. R., ve Deacon, Z. (2004). Methodological issues in conducting research with refugee women: Principles for recognizing and re-centering the multiply marginalized. *Journal of Community Psychology*, 32(6), 721-739. <https://doi.org/10.1002/jcop.20029>

Goodman, L. A., Liang, B., Helms, J. E., Latta, R. E., Sparks, E., ve Weintraub, S. R. (2004). Training counseling psychologists as social justice agents: Feminist and multicultural principles in action. *The counseling psychologist*, 32(6), 793-836. <https://doi.org/10.1177/0011000004268802>

Guillemin, M., ve Gillam, L. (2004). Ethics, Reflexivity, and “Ethically Important Moments” in Research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280. <https://doi.org/10.1177/1077800403262360>

Hammersley, M., ve Traianou, A. (2012). *Ethics in qualitative research: Controversies and contexts*. London: Sage.

Head, E. (2009). The ethics and implications of paying participants in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 12(4), 335-344. <https://doi.org/10.1080/13645570802246724>.

Hill, M. (2005). Ethical considerations in researching children’s experiences. In *Researching children’s experience*, S. Greene and D. Hogen Eds, London: Sage. 61-86.

Hopkins, P. (2008). Ethical issues in research with unaccompanied asylum-seeking children. *Children's Geographies*, 6(1), 37-48. <https://doi.org/10.1080/14733280701791884>

Howard-Jones, N. (1982). Human experimentation in historical and ethical perspectives. *Social Science ve Medicine*, 16(15), 1429-1448. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(82\)90139-3](https://doi.org/10.1016/0277-9536(82)90139-3)

Inghilleri, M. (2004). Asylum Applications: Why the Role of Interpreters is Confusing and Unfair. *Report to the British Home Office. Goldsmiths College, University of London*.

Jacobsen, K., ve Landau, L. B. (2003). The dual imperative in refugee research: some methodological and ethical considerations in social science research on forced migration. *Disasters*, 27(3), 185-206. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-7717.00228>

Jarvie, I. C. (1969). The problem of ethical integrity in participant observation. *Current Anthropology*, 10(5), 505-508.

Kelman, H. C. (1967). The human use of human subjects: The problem of deception in social psychological experiments. *Psychological Bulletin* 67, 1-11.

Leaning, J. (2001). Ethics of research in refugee populations. *The Lancet*, 357 (9266), 1432-1433. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(00\)04572-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(00)04572-4)

Levin, P. D., ve Sprung, C. L. (2003). Cultural differences at the end of life. *Critical Care Medicine*, 31(5), S354-S357

Mackenzie, C., McDowell, C., ve Pittaway, E. (2007). Beyond 'do no harm': The challenge of constructing ethical relationships in refugee research. *Journal of Refugee Studies*, 20(2), 299-319. doi: <https://doi.org/10.1093/jrs/fem008>

Malkki, L. (1995). Purity and exile. *Violence, memory and national cosmology among Hutu Refugees in Tanzania* Chicago: University of Chicago Press.

Marín, G. (1993). Defining culturally appropriate community interventions: Hispanics as a case study. *Journal of Community Psychology*, 21(2), 149-161. [https://doi.org/10.1002/1520-6629\(199304\)21:2<149::AID-JCOP2290210207>3.0.CO;2-Y](https://doi.org/10.1002/1520-6629(199304)21:2<149::AID-JCOP2290210207>3.0.CO;2-Y)

Martin, S. F. (2004). *Refugee women*. Boston: Lexington books.

Mauthner, M., Birch, M., Jessop, J., ve Miller, T. (2012). *Ethics in qualitative research*. 2nd Edition. London: Sage.

Morrow, V. (2009). The ethics of social research with children and families in Young Lives: practical experiences.' Working paper No 53

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi. (Erişim tarihi: 22.01.2019). <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>

Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü. (Erişim tarihi: 22.01.2019).

[http://www.goc.gov.tr/files/files/M%C3%9CLTEC%C4%B0LER%C4%B0N%20HUKUK%20STAT%C3%9CS%C3%9CNE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%201967%20PROTOKOL%C3%9C\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/M%C3%9CLTEC%C4%B0LER%C4%B0N%20HUKUK%20STAT%C3%9CS%C3%9CNE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%201967%20PROTOKOL%C3%9C(1).pdf)

Padgett, D. K. (1998). *Qualitative methods in social work research: Challenges and Rewards*. London: Sage Publications.

Reinharz, S., ve Davidman, L. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.

Strawn, C. (1994). Beyond the buzz word: Empowerment in community outreach and education. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 30(2), 159-174. <https://doi.org/10.1177/0021886394302002>

Tapp, J. L., Kelman, H. C., Wrightsman, L. S., Triandis, H. C., ve Coelho, G. V. (1974). Continuing Concerns in Cross-Cultural Ethics: A Report. *International Journal of Psychology*, 9(3), 231–249. doi:10.1080/00207597408247108

Taylor, S. J., ve Bogdan, R. (1984). *Introduction to qualitative research methods: The search for meaning* (2nd ed). New York: John Wiley.

UN General Assembly (2016). *In safety and dignity: addressing large movements of refugees and migrants, Report of the Secretary-General*.

UNHCR (2017). <https://www.unhcr.org/tr/>. (Erişim tarihi: 17.03.2019).

Van Liempt, I., ve Bilger, V. (2018). Methodological and Ethical Dilemmas in Research Among Smuggled Migrants. Zapats- Barrero R., Yalaz E.. (Der). *Qualitative Research in European Migration Studies* içinde (ss. 269-285). Springer, Cham.

Vargas, C. M. (1998). Ethical challenges in refugee research: Troublesome questions, difficult answers. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 17(3).

Weiss, R. S.(1994). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. New York: Free Press.

Yu, E. S. H., ve Liu, W. T. (1986). Methodological problems and policy implications in Vietnamese refugee research. *International Migration Review*, 20(2), 483– 501. doi:10.1177/019791838602000218